

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Уводни бележки.....	7
------------------------	---

ПРАВОПИС

Правила за писане на пълен и на кратък определителен член.	12
Други общи правила	12

Употреба на главни букви в несвързания текст

1. Главни букви при отправяне и обръщение в молби, официални писма и декларации. Правила. Текстове за проверка на правилата.....	21
2. Оформяне на рубрики. Правила. Текстове за проверка на правилата.....	25
3. Текст под заглавието. Правила. Текстове за проверка на правилата.....	28
4. Текст към несезиков илюстративен материал. Правила. Текстове за проверка на правилата.....	29
5. Писане на учебни оценки, дисциплини и специалности.....	30

Употреба на главни букви в свързания текст

6. Правила. Текстове за проверка на правилата.....	31
Правилни отговори.....	44

Слято, полусято и разделно писане

Правила.....	47
Текстове за проверка на правилата	54
Правилни отговори.....	59

Употреба на запетая

Правила.....	62
Текстове за проверка на правилата.....	67
Правилни отговори.....	72

Употреба на кавички и точка

Правила	75
Текстове за проверка на правилата.....	79
Правилни отговори.....	82

Правопис на променливо Я

1. Правила.....	83
2. Правопис във формите на съществителните имена.....	84
3. Правопис при прилагателните имена.....	84
4. Правопис при глаголните форми.....	86
5. Правопис при местоименията.....	95
6. Правопис при наречията.....	95
<i>Правилни отговори</i>	95

Метатеза на съчетанията -ър-/ръ- и -ъл/-лъ-

1. Правила. Текстове за проверка на правилата.....	102
<i>Правилни отговори</i>	106

Замяна на звукове

1. Замяна на вокали

1.1. Замяна на -о- с -у- и обратно.....	107
1.2. Замяна на -е- с -и- и обратно.....	110
1.3. Замяна на -е- с -ъ- и обратно.....	111
1.4. Замяна на -е- с -у- и обратно.....	111
1.5. Замяна на -а- с -ъ- и обратно.....	111
1.6. Замяна на -а- с -е- и на Я с Е.....	113
1.7. Замяна на -е- с -о- и обратно.....	116

2. Замяна на консонанти

2.1. Замяна на -в- с -ф- и обратно.....	116
2.2. Замяна на -г- с -к- и обратно.....	117
2.3. Замяна на -д- с -т- и обратно.....	117
2.4. Замяна на -ж- с -ш- и обратно.....	118
2.5. Замяна на -з- със -с- и обратно.....	118
2.6. Замяна на -к- с -ч- и обратно.....	118
2.7. Замяна на -н- с -нн- и обратно.....	119
<i>Правилни отговори</i>	121

ПРАВОГОВОР

Ударение

1. Особености при съществителните имена.....	127
2. Правила за ударение при глаголите. Особености.....	128

Определителен член

1. Особености при изговора на определителния член за съществителните имена от мъжки род.....	128
---	-----

2. Особености при изговора на определителния член за съществителните имена от женски род.....	129
--	-----

Глаголни окончания

1. Особености при изговора на глаголните окончания за 1 лице ед.ч. и 3 лице мн.ч. на глаголите от първо и второ спрежение. Правила.....	129
---	-----

Изговор на предлози

1. Особености при изговора на предлога в в зависимост от фонетичните условия. Правила.....	130
2. Особености при изговора на предлози, завършващи на звучен или на беззвукен консонант в зависимост от звука, стоящ в началото на следващата дума. Правила.....	131
5. Изговор на консонанта в като представка в думи, в които след него следват л, м, н или р (сонори). Правила.....	131
<i>Правилни отговори</i>	132

СИНТАКТИЧНО СЪГЛАСУВАНЕ

1. Съгласуване по число и род при употреба на формите за вежливост. Правила.....	133
2. Съгласуване на сказуемото с подлога по род и число.....	134
3. Съгласуване на определението с определяемото и на определяемото с определението.....	134
<i>Правилни отговори</i>	136

Разлика между звук и буква. Броене на звукове и букви	136
---	-----

ТЕКСТОВЕ ЗА КОРЕКЦИЯ.....	138
<i>Правилни отговори</i>	168

КАНДИДАТСТУДЕНТСКИ ТЕСТОВЕ.....	192
---------------------------------	-----

<i>Правилни отговори</i>	226
--------------------------------	-----

ЕСЕТА.....	285
------------	-----

Уводни бележки

Правописът и правоговорът са елементи от езиковата култура - понятие с твърде широк обхват, което включва в своя обем не само умението за подбор и подходящо разполагане на лексикалните единици в потока на речта, но и техния правилен изговор и правопис. Ето защо предлаганата книга има преди всичко практически характер - да провери до каква степен умеем да си служим с някои от действащите в момента правила за правилен изговор и правилно писане на думи, словосъчетания и изречения. Тя е предназначена да улесни провеждането на учебните занятия, свързани с изучаването на правописа и правоговора от ученици и студенти, но може да се използва и от всички, които се интересуват от въпросите на българския правопис и правоговор. Формулираните задачи за работа са в пряка връзка със системата от правописни, правоговорни и пунктуационни правила, които уреждат нормативния характер на книжовния български език. Тук е мястото специално да се отбележи, че формулираните в тази книга правила не казват нищо ново и нищо по-различно от действащите в момента правописни и правоговорни правила, формулирани доста преди да се роди идеята за тази книга - това правят и *Правописният речник на съвременния български книжовен език*, издание на БАН, София, 1983 г., и *Краткият правописен речник на българския книжовен език*, издание на БАН, София, 1989 г. (и следващите негови издания), и *Правоговорният речник на българския език*, издаден от Хр. Пърцев и П. Пашов през 1979 г. в София, и *Граматиката на съвременния български книжовен език - том I и II*, издадени в София през 1982-1983 г. Авторът държи специално да отбележи, че е твърде далеч от такова намерение. С представените в книгата правила и задачи той цели да привлече вниманието на читателя не върху всички съществуващи правила, а само върху онези от тях, които наблюденията показват, че в практиката се нарушават системно и грубо. Ето защо стремежът при подбора на задачите и на текстовете е в тях в максимална степен да присъстват именно такива езикови явления. Затова и правилата, които присъстват в тази книга, нито са всички действащи в момента правила, нито са точно тяхно копие като

Съдържанието на учебника е организирано по следния начин:

2. Речник и правописни и правоговорни норми

Представя се съдържанието на речника и правописните и правоговорните норми.

3. Правописни и правоговорни норми във вид на задачи

Представя се съдържанието на задачите.

Помощни съвети по изучаването на езика

Методът за изучаване на езика е представен в раздела „Методика“.

4. Правописни и правоговорни норми във вид на задачи

Представя се съдържанието на задачите във вид на норми.

5. Задачи на звукоизговорни задачи

Представя се съдържанието на звукоизговорните задачи.

6. Задачи на правописни и правоговорни норми

Представя се съдържанието на правописните и правоговорните норми.

7. Задачи на правописни и правоговорни норми във вид на задачи

Представя се съдържанието на правописните и правоговорните норми във вид на задачи.

8. Задачи на правописни и правоговорни норми във вид на задачи

Представя се съдържанието на правописните и правоговорните норми във вид на задачи.

9. Задачи на правописни и правоговорни норми във вид на задачи

Представя се съдържанието на правописните и правоговорните норми във вид на задачи.

10. Задачи на правописни и правоговорни норми във вид на задачи

Представя се съдържанието на правописните и правоговорните норми във вид на задачи.

11. Задачи на правописни и правоговорни норми във вид на задачи

Представя се съдържанието на правописните и правоговорните норми във вид на задачи.

12. Задачи на правописни и правоговорни норми във вид на задачи

начин на формулиране. Авторът си е позволил редакциите с единственото намерение да ги направи по-достъпни и по-лесни за възприемане от обикновения читател.

Основният принцип, който е застъпен в поставените задачи, е вариативният, т.е. представени са близки варианти на дадено езиково явление, които в резултат на погрешна употреба са се утвърдили в практиката, а читателят трябва да посочи само онзи вариант, който е правилен от гледна точка на книжовната езикова норма. Включени са и задачи, които изискват пряка самостоятелна работа, в хода на която обучаващият се сам да достигне до формулиране и записване на някои от правилата, при чиято употреба често се греши. Тези задачи са предназначени за самостоятелна работа. Задачите, включени тук, нямат задължителен характер нито по брой, нито по обем, т.е. право на преподавателя е да прецени към какъв тип задачи да насочи вниманието и къде да спре тяхното изпълнение. Предоставена е и възможност учещият се сам да участва във формулирането и записването на някои правила, имащи отношение към езиковите явления, при които е недопустимо да се греши. По такъв начин тази книга може да се използва както по време на обучението в училище и в университета, така и като ръководство за правопис и правоговор след тях.

Две са основните части на всеки раздел от книгата. В първата се представя основният набор от правила, които са застъпени в задачите от втората част, а самата втора част се състои от задачи, в които основните теми са илюстрирани с примери, които изискват прилагане на тези правила.

В първия раздел "Употреба на главни букви" са включени задачи, чрез които можем да проверим владеем ли правилното писане на главни букви в молби, поздравителни адреси, официални писма, декларации. Наблюденията показват, че независимо от образователния ценз тук се допускат множество грешки, а това е недопустимо, още повече, че става дума за документи с официален характер - значи нормите на етикета при този тип общуване са задължителни и правят компромиса с правилата за писането им недопустим. Затова тази част представлява интерес за бизнес-секретарки, филологи, хора с висше образование.

Практиката ще изправи всеки, който обучава ученици или студенти, пред необходимостта да владее правилния начин за оформяне на рубрики, писане на текстове към неезиков илюстративен материал, писане на учебни оценки с думи. Независимо от това дали учителят преподава в началния, средния или горния курс, дали преподава български език и литература или история, той е длъжен да знае морфологичната употреба на главни букви - как се пишат в художествени произведения имена на лица и животни, състоящи се от две или повече нарицателни съществителни, сложни географски названия, сложни названия на исторически събития, термини и названия на исторически и геоложки епохи, ери и формации, сложни названия на празници, селища, космически тела и обекти. След всеки от примерите е даден и броят на допуснатите грешки, а кои са те и как трябва да бъдат написани правилно посочените примери - това може да се разбере от дадените правилни отговори в края на раздела.

Броят на допуснатите грешки и правилният начин на писане е посочен и във втория раздел - "Слято, полусято и разделно писане". Опитът сочи, че това е възможно най-невралгичната зона в правописа. Включени са примери за писане на сложни словосъчетания, съставени от числително и съществително име, писане на сложни прилагателни и сложни съществителни имена, съчетания от предлог и съществително име, съчетания на предлог с наречие и пр. Отразени са и стилистичните нюанси при употребата на някои от тях.

Третият раздел "Употреба на запетая" цели да провери и отстрани пропуските при употребата на запетая. Подбранныте примери онагледяват най-често срещаните случаи в практиката - употреба на запетая при еднородни части, при вметнати думи и изрази и обособени части, употребата на запетая в простото изречение и употреба на запетая в основните видове сложни изречения. Примерите в този раздел са написани без запетай, като освен това са допуснати и други правописни грешки - при членуването, при употребата на главни букви, при слятото, полусятото и разделното писане. Общийт брой на допуснатите грешки е посочен след всяко изречение, а задачата е грешките да бъдат отстранени и изреченията написани съгласно изискванията на правописа и пунктуационните правила. Правилните отговори са посочени в края на раздела.

С изненада авторът констатира, че не се знае употребата и на кавичките, и на точката. Разделът е оформен по същия начин, както са оформени и предхождащите го - броят на допуснатите грешки е посочен след всяко изречение, а верните отговори са в края на раздела. Не пропускайте високомерно тази част - тя с положителност крие изненади за всеки.

Разделът "Променливо Я" проверява правописа на думи, включващи в състава си старобългарската гласна **ѣ**. Тъй като става дума за графическото отразяване на нейния днешен "екав" и "якав" вид, в примерите епизодично присъстват и думи, които в състава си не включват наследници на **ѣ**, но предизвикват интерес с днешния си "екав" или "якав" начин на изписване - *десетка* или *десятка*, *деветка* или *девятка*. При едни от задачите е нужно само да се попълни липсващата буква - Е или Я, в други са представени редове от правилно и неправилно написани форми, а задачата е, като се имат предвид съществуващите правила, да се посочат правилните форми. Трети тип задача изисква да се попълни видът на глагола, за да се проследи (без да се абсолютизира) зависимостта на формите с Е или Я от глаголния вид. Правилните отговори на всички задачи са дадени след края на раздела.

Частта "Метатеза на съчетанията *-ѣр/-рѣ-* и *-ѣл/-лѣ-*" проверява знанията за правописа им. И тук част от задачите са с пряко попълване на липсващото съчетание, други изискват да се посочи правилният отговор при избор от два варианта, а трети тип задачи цели да се усвои зависимостта между броя на консонантите след съчетанието и вида на самото съчетание. Верните отговори са дадени в края на раздела.

С частта "Замяна на звукове" се цели да се усвои правилното писане на форми, които в резултат на диалектни, асимилационни, дисимилационни или други причини се употребяват погрешно в писмената практика - това важи както за заместването на един вокал с друг, така и за заместването на консонант с консонант. Едни от задачите са с попълване на нужната буква, други изискват да се посочи правилната форма между ред правилни и неправилни, а трети изискват попълване и на други данни (посочени в условията към задачите), с които се цели да се проследи зависимостта между графическото изписване на вокали (гласни) и консонанти (съгласни) и известни звукови условия.

В раздела "Правоговор" задачите целят да проверят умеем ли да изговаряме думите с правилните им ударения, както и да проверят знаенето на правоговорните правила. Най-важните от тези правила са посочени след всяка задача, в която е застъпено отразеното в правилото явление, а правилните отговори са посочени в края на раздела.

Частта "Синтактично съгласуване" има отношение както към правописа, така и към правоговора. Задачите целят да проверят владеем ли съгласуването по число при формите за вежливост и учтивост, особените случаи на съгласуване на сказуемото с подлога по род и число, съгласуването на определението с две или повече определяеми по число, особени случаи на съгласуване при използване на бройната форма за лица и нелица и т.н. При повечето задачи са дадени правилата, уреждащи нормативния характер на съгласуването. Правилните отговори са посочени в края на раздела.

Последната част "Текстове за корекция" включва текстове, в които "хаосът" е пълен - грешките са от всякакъв род и задачата е текстовете да бъдат нормализирани, т.е. да бъдат коригирани съгласно изискванията на правилата със съответната мотивировка. Правилният начин на изписване на изреченията, думите и словосъчетанията, включени в тези текстове, е даден след края на раздела.

Представени са и няколко есета, като целта на автора е да покаже как би могло да се разсъждава по въпрос, поставен за разглеждане. Разбира се, представеното есе е само един от вариантите за разсъждаване по този въпрос - право на всеки е да намери своята гледна точка и своите аргументи в полза на тезата, която защитава.

През 2002 г. излезе от печат *Новият правописен речник на българския език*. Той е издание на единствената институция, упълномощена да прави промени в българския правопис - на Института за български език при БАН. Настоящото второ издание на книгата, която любезните читател сега държи в ръцете си, е съобразена с новите моменти, които новият речник предлага, като най-съществените промени (в съпоставителен план с първото издание на тази книга) са в начина на изписване на някои от думите. Естествено, има и други промени, които са съобразени с духа на правилата, които отстоява новият речник.

ПРАВОПИС

Правила за писане на пълен и на кратък определителен член

I. Кога се пише пълен и кога се пише кратък член

Пълен или кратък член пишем само във формите за МЪЖКИ РОД на съществителни имена, прилагателни имена, числителни имена и местоимения. Останалите им форми (това са формите за женски род, среден род и множествено число) притежават само по една определителна членна форма, за която не можем да кажем нито че пълна, нито че е кратка - тя е **-та** за ж.р., **-то** за ср.р. и **-те** за мн.ч.

☞ Когато думата, която се колебаем как да членуваме, можем да заменим с **ТОЙ**, тогава тази дума се пише с пълен определителен член. Когато тази дума можем да заменим с **НЕГО** и при тази замяна изречението продължава да има смисъл, тогава тази дума се пише с кратък определителен член. Например:

Кранът не работи или *Крана не работи*.

Той (*кранът*) не работи или **Него** (*крана*) не работи. Очевидно е, че в случая има само една възможна замяна и тя е **Той не работи** (имаме предвид крана). Не можем да кажем **Него не работи**, имайки предвид крана.

☞ Когато пред думата има определение, тогава определителният член се поставя на определението:

Определителният член трябва да бъде пълен (**Той** трябва да бъде пълен, имаме предвид *определителния член*).

☞ Когато отляво или отдясно на възвратните глаголи (само при тези от тях, които са образувани с помощта на възвратното лично местоимение **се**) стои дума, която се колебаем как да членуваме, тогава тази дума се пише с пълен определителен член.

Прозорецът се счупи. Засилваше се страхът.

☞ Когато думата, която се колебаем как да членуваме, стои отляво или отдясно на формите на глагола **съм** в сегашно време, тогава тази дума (или думи, ако те са едновременно от двете страни на формата на глагола **съм**) се пише с пълен определителен член.

Облакът е черен. Още не е ясно кой е печеливши ят.

За по-голяма сигурност е необходимо да се прави проверка пак с **той** или с **него**, защото при формален подход може да не се отчете наличието на **минало неопределено време** (то се образува от формите на глагола **съм** за сегашно време, като към тях се прибави форма за **минало деително причастие** на конкретния глагол - в ед.ч. тя завършва на **-л**, **чел**, **ходил**, **гледал**) и да се допусне грешка: *Тебешира е взел Петър* (**Него** е взел Петър), а не *Тебеширът е взел Петър* (**Той** е взел Петър).

☞ Когато пред думата, която се колебаем как да членуваме, стои **предлог**, тогава тази дума се пише с **кратък определителен член**. Едни от най-често употребяваните предлози са **в**, **на до**, **към**, **пред**, **зад**, **с**, **над**, **под**, **около**, **между**, **край** и т.н.:

Настанихме се в хотела. Хукнаха след коня.

Когато в тези случаи предлогът стои пред съществително, разположено отляво или отдясно на форма на глагола **съм** за сегашно време, тогава това съществително също се пише с кратък определителен член: *Земният път на человека* Е кратък. Проверката с **той** и с **nego** само ще потвърди, че сме поставили правилно определителните членове: *Той (земният път) на него (на человека)* е кратък.

II. Кога пълният определителен член се пише като -ът и кога като -ят и кога краткият определителен член се пише като -а и кога като -я

Вече знаем кога една дума да я пишем с пълен

определителен член и кога да я пишем с кратък. На всекикога обаче сигурно е направило впечатление, че едни думи пишем с пълен определителен член **-ът** (например **човекът**), а други пишем с определителен член **-ят** (например **змеят**). Когато пък сме решили, че думата трябва да напишем с кратък определителен член, тогава едни от думите пишем с определителен член **-а** (**човека**), а други - с определителен член **-я** (**змей**). Всичко това показва, че има два пълни определителни члена (**-ът** и **-ят**) и два кратки (**-а** и **-я**). Съществуват правила, които определят кога кой от пълните определителни членове да употребим и кога **-** кой от кратките.

☞ Когато съществителното име от мъжки род назовава лице (т.е. човек) и в същото това време това съществително завършва на **-ар**, **-яр** или **-тел**, тогава то се пише и изговаря с пълен определителен член **-ят** или кратък **-я**:

Влезе преподавателят; Арестуваха писаря

Иманярят беше разкопал могилата

☞ Когато съществителното име назовава машини, уреди, агрегати или части от тях и в същото това време завършва на **-тел**, тогава това съществително име се пише и изговаря с пълен определителен член **-ят** или кратък **-я**:

пълнителят двигателят пожарогасителят

☞ С определителен член **-ят** или **-я** се пишат винаги десетте съществителни **ден, кон, огън, сън, зет, лакът, нокът, път; крал, цар**. Можем лесно да ги запомним, защото първите четири завършват на **-н**, следващите четири завършват на **-т**, а с две (**крал** и **цар**) се назовават владетели.

☞ С определителен член **-ят** или **-я** се пишат съществителните имена, който завършват на **й** след гласен звук:

апогей - апогеят; глашатай - глашатаят

змей - змеят; лакей - лакеят; ратай - ратаят

злодей - злодеят; жокей - жокеят

☞ Когато съществителното име от мъжки род не отговаря на условията в последните четири правила, тогава то се пише с пълен член **-ът** и кратък **-а** независимо от това какъв е завършкът на това съществително:

Катинарът беше заключен

Тя наметна пеньоара

Разгледахме пазара

Пастирът тръгна

Първите три от подчертаните думи (**катинар**, **пазар**, **пеньоар**) имат формален завършек **-ар**, т.е. отговарят на едното от двете условия в първото правило, но не отговарят на второто условие в това правило - не назовават лица (хора). Затова се пишат с пълен член **-ът** или с кратък **-а** по последното правило. Последната от подчертаните думи (**пастир**) назовава лице (човек), но тя пък не завършва на **-ар**, **-яр** или **-тел**, т.е. пак не са изпълнени и двете условия (думата да назовава човек и да е със завършек **-ар**, **-яр** или **-тел**). Затова **пастир** се пише с определителни членове **-ът** или **-а** по последното правило.

☞ Прякорите и прозвищата **ВИНАГИ** се пишат с **КРАТЪК** определителен член независимо от това, че в изречението можем да ги заместим с **той**:

Часовникаря извърши поредната си кражба.

Правила за образуване на бройна форма

I. Правила за образуване на бройна форма със съществителни имена, които не назовават лица

☞ Когато съществителното име от мъжки род не назовава лице (човек), тогава то образува бройна форма със завършек **-а** или **-я** (в зависимост от това дали съгласният звук пред него е твърд или мек). Бройна е онази форма на съществителното, с която се посочва броят на нелицата или на лицата (хората).

Пет самолета Десет коня Деветнайсет кораба

Сто и шестнайсет билета

По същия начин се пишат и изговарят тези съществителни,